

захаванасць міфалагічных рыс (антрапамарфізм, анімізм, татэмізм, метамарфізм, гомамарфізм), пачатак змяненняў традыцыйнага светапогляду; 2) другая – трэцяя чвэрць XX ст. – паступовая трасфармацыя ў кожным новым пакаленні (дэміфалагізацыя, пераход сакральных ведаў, уменняў і навыкаў у пасіўны стан); 3) апошняя чвэрць XX – пачатак XXI ст.: а) 60–85 гадоў – трывалая захаванасць традыцыйных каштоўнасцяў, жыццёвых прынцыпаў, ідэалаў, рацыянальных ведаў, навыкаў, рытуальна-магічных практык (правядзенне каляндарных і аказіяльных абрадаў; засцерагальныя дзеянні ад чараўнікоў у купальскім, юр’еўскім абрадах; табуіраванне дзеянняў у дачыненні да прыплоду свойскай жывёлы падчас вялікіх “гадавых” свят і ў міжкаляндны час; прысутнічае вярбальны складнік жывёлагадоўчай практыкі); б) 31–59 гадоў – частковая наяўнасць жывёлагадоўчай практыкі, ведаў, уменняў, навыкаў догляду свойскіх жывёл, досведу правядзення каляндарных, камерцыйных, аказіяльных жывёлагадоўчых абрадаў, ветэрынарных ведаў і навыкаў; в) 18–30 гадоў – інтэнсіўная дынаміка, істотныя змены (звужэнне сферы выкарыстання ведаў, уменняў, навыкаў догляду свойскіх жывёл; адсутнасць жывёлагадоўчай практыкі, досведу правядзення каляндарных, камерцыйных, аказіяльных жывёлагадоўчых абрадаў, ветэрынарных ведаў і навыкаў).

ЛІТАРАТУРА

1. Народа з кіраўнікамі па пытаннях развіцця ўласных дапаможных гаспадарак грамадзян 18 мая 2011 г. Афіцыйны сайт Прэзідэнта РБ [Электронны ресурс]. – Режим доступа: www.president.gov.by. – Дата доступа: 12.12.2012 г.
2. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред.: Л.Ф. Ильичев [и др.]. – М.: Сов. Энцикл., 1983. – 840 с.
3. Никифоровский, Н.Я. Очерки простонародного життя-быття в Витебской Белоруссии / Н.Я. Никифоровский. – СПб., 1895. – 552 с.
4. Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. – Ф. 6. – Воп. 13. – Адз. зах. 92.
5. Славянские древности: этнолингв. словарь : в 5 т. / Т.А. Агапкина [и др.]; под ред. Н.И. Толстого. – Т. 1 : А–Г. – М.: Международные отношения, 1995. – 578 с.
6. Портал Беларусь Сегодня – В Беларуси – Президиум Совмина Беларуси обсудит меры по поддержке и развитию личных подсобных хозяйств. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sb.by/>. – Дата публикации : 29.09.2008 г.

УДК 81:39(476)

«БЕЛАРУСКАЯ РАДАВАЯ ГУТАРКА»: ПРА СЮЖЭТНУЮ ТРАНСФУЗІЮ

магістр гуман. навук Н.П. ЧУКІЧОВА

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт ім. Я. Купалы, Гродна

Зроблена спроба аналітычнага асэнсавання часткі кода змен у беларускай прозе канца XIX – пачатку XX ст. Спецыфіка сюжэтных пераўвасабленняў раскрываецца на аснове легендарнай “Беларускай генеалогіі”, тэкст якой сёння адносяць да вядомага “гутарніка” Піліпа Смурага, а таксама яго перапрацоўкі ў выкананні Яна Бэршчэўскага, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча і Вацлава Ластоўскага. На базе даных, атрыманых у працэсе дэталёвай марфалагізацыі фальклорнага сюжэту і яго кніжных рэалізацый была выяўлена і прааналізавана такая з’ява, як трансфузія.

«Беларуская радавая гутарка» – так Антон Луцкевіч [16] назваў адзін мастацкі твор з архіва Беларускага Музея ў Вільні, дасланы Максіміліянам Марксам у рэдакцыю «Витебских губернских ведомостей». Тэкст уяўляе сабой рускамоўную версію «гутаркі», нібыта пачутай Марксам у 1826–1829 гг. ад беларускага «гутарніка» Піліпа Смурага¹. Рэдактар газеты В.С. Сафонаў адрасуе атрыманы з г. Енісейска твор Смурага Еўдакіму Раманаву, а той, самастойна зрабіўшы адваротны пераклад тэксту з рускай мовы на беларускую, публікуе гутарку ў скарачаным выглядзе ў IV выпуску «Белорусского сборника» [20, с.174–176]. Яшчэ да выхаду зборніка гэты тэкст неаднаразова трапляе (часткова ці ў

¹ *Піліп (Язэп) Смуры (Хмуры)* – вядомы на Віцебшчыне ў 20–40-х гг. XIX ст. беларускі вандроўны жабрак. Прыхільнік камерных выступленняў у дамах багатых гараджан. Рэпертуар Смурага складаўся пераважна з забаўляльных гутарак пра жыццё і стасункі сялян, паноў, жыдоў, святароў, чыноўнікаў. Геаграфія яго вандровак, паводле ўспамінаў М. Маркса, – Полацк, Дынабург (сучасны Даўгаўпілс), Барысаў, Мінск, Смаргонь, Ашмяны і Вільня.

ЭТНАГРАФІЯ І ФАЛЬКЛОР

скампіляваным выглядзе) у фальклорныя і этнаграфічныя крыніцы (Я. Тышкевіч «Opisanie powiatu Borysowskiego...» [3, с. 376–377], М. Дзмітрыеў «Собрание песен, сказок, обрядов и обычаев крестьян Северо-Западного края» [8, с. 219–220], Ю. Крачкоўскі «Быт западно-русского селянина» [12, с. 123–124], П. Шэйн «Материалы...» [23, с. 629–630]). Беларускамоўны варыянт гутаркі, выкананы лацінкай, Марк змяшчае яшчэ і ў дадатку да свайго рукапіснага «Раміётніка», лёс якога сёння невядомы, аднак дакладна вядома, што раздзел «Раміётніка» з тэкстам гутаркі ўключаны польскім даследчыкам Вільгельмам Брухнальскім у адзін з нумароў этнаграфічнага часопіса «Lud» за 1922 год [2, с. 141–144]. З’яўляюцца таксама першыя спробы аналізу гутаркі (У. Міллер «По поводу одного литовского предания» [17], Д. Зяленін «К вопросу о русалках» [10]). Заўважаны сюжэт і прадстаўнікамі прафесійнай слоўнай творчасці: літаратурныя яго варыянты выкананы Янам Баршчэўскім («Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях») [1], Вінцэнтам Дуніным-Марцінкевічам («Стаўроўскія дзяды») [9, с. 210–222] і, пазней, Юркам Верашчакам² («Беларускі радавод») [5].

Супастаўленне марфалагічнай будовы сюжэтаў пералічаных твораў беларускіх пісьменнікаў з варыянтамі сюжэту гутаркі Смурага, зафіксаванымі этнографамі³, паказала на факт свядомай і «мэтавай» мадыфікацыі некаторых архетыпных кампанентаў у складзе аўтарскага сюжэту. Такую з’яву ўмоўна мы назвалі *трансфузіяй*.

Сюжэтная трансфузія ўяўляе працэс, пры якім адбываецца «змяшчэнне» архаічнага пра-сюжэту з нарошчанымі на яго індывідуальна-аўтарскімі матывамі. Выкарыстанне аўтарам архетыпных сюжэтных элементаў заключаецца не ў механічным іх узнаўленні, а ў адносна вольнай інтэрпрэтацыі ці нават свядомай падмене адных адзінак іншымі. У залежнасці ад ступені важнасці трансфузіяванай адзінкі ў сюжэце твора яна можа па-рознаму ўплываць на сам сюжэт. Калі пранікненне аўтарскага «імпульсу» ў фальклорны сюжэт закранае сэнсава-ёмісты элемент ці эпізод, то напаўненне яго неаднародным зместам у стане відазмяніць гэты элемент ці эпізод да непазнавальнасці. У выпадку ж, калі нарашчэнне зместу адбываецца ў другарядным для развіцця сюжэту звяне, – пашыраецца толькі яго варыянтная парадыгма, аснова ж застаецца пастаяннай.

Семантычныя «напластаванні» добра бачны пры супастаўленні аднолькавых ці блізкападобных сюжэтных элементаў. Запынім увагу, напрыклад, на элеменце «стаўры-гаўры». У сюжэце гутаркі гэта імёны двух сабак першага тутэйшага насельніка – Боя. У варыянтах Раманава і Брухнальскага два сабакі дасталіся Бою як пасаг за першую жонку Вольгу («Ну, *оыкъ самою першою княгиней у Бая была Вольга, – дочка дружинника князецаго. Узявѣ ёнъ яе отъ бацьки умѣсьци съ Ставрою и Гаврою*» [20, с. 174]; «*Pierwoj, samej pierwoj kniahiniej Boja byla Wolha, daczurka jahože družynnika. Vziav jon jeje u bački razem z Stavroj i Havroj*» [2, с. 142]), і, у Брухнальскага (Раманаў «скарачае» гэту падрабязнасць), пасля смерці Вольгі Стаўра і Гаўра аддадзены літоўцы-Альдзе – шостаі жонцы Боя.

У абліччы сабак паўстаюць «стаўры-гаўры» і ў публікацыях Тышкевіча, Дзмітрыева, Крачкоўскага, Шэйна, Раманава, Брухнальскага, Міллера, Зяленіна, а таксама ў мастацкіх версіях Баршчэўскага і Дуніна-Марцінкевіча. Вось толькі ў Баршчэўскага маюць прыналежнасць да «ганчакоў», а ў Дуніна-Марцінкевіча – да «вартаўнічых сабак». Пры гэтым у Дзмітрыева чытаем, што гэта былі сабакі «*большой породы*», а ў Баршчэўскага ўдакладняем, што «на кліч некаторых з’яўляліся *велізарныя чорныя сабакі*». Разам з тым, і Раманаў, і Баршчэўскі, і Дзмітрыеў, і астатнія, нягледзячы на такія разнабой у сабачых «партрэтах», засведчылі незвычайную кемлівасць і сілу Стаўры і Гаўры. Параўнаем: «*Яны бралі и вовка шѣраго, и мядзѣвѣдзя косолапаго, и лося рогатаго и вепра зубатаго*» (Раманаў); «*...найстрашнейшы мядзведзь у сутычцы з імі не мог вытрываць: яго адразу ж разрывалі, як харты зайца*» (Баршчэўскі); «*Эти собаки были очень сильны и смышлены; никакой звѣрь не могъ бороться съ ними; они неоднократно спасали своего господина и заблудившаго на охотѣ выводили изъ лѣсу*» (Дзмітрыеў). З’яву сюжэтной трансфузіі, як бачым, можна выразна прасачыць, калі пабудавачь своеасаблівы «трансфузіійны ланцужок» адносна гіпербалізацыі сілы і спрыту сабак. У Раманава проста пералічваецца самыя лютыя лясныя звяры (воўк, мядзведзь, лось, вепр), пераможаныя сабакамі князя.

² Псеўданім Вацлава Ластоўскага.

³ Матэрыял нашага доследу ахоплівае сюжэтыя версіі толькі легенды пра князя Боя і яго сабак Стаўру і Гаўру, хоць кампазіцыйная структура самой гутаркі ў некаторых з названых публікацый утрымлівае ў сваім складзе яшчэ і эпізод кароткага апісання абраду Стаўроўскіх дзядоў, а таксама эпізод рэканструкцыі беларускага радаводнага дрэва. Акрамя таго, намі наўмысна не разглядаецца фіксацыя сюжэту пра Стаўру і Гаўру, ажыццёўленая Багданам Рыкам [21] у 1925 г. Легенда, перадрукаваная акадэмікам С.П. Сахаравым [22, с. 151–152] з газеты «Голас беларуса», на нашу думку, памылкова прыпісваецца Піліпу Смураму; насамрэч, гэта кантамінацыя некалькіх, розных па часе ўзнікнення, сюжэтаў у адзін, якая мае мала дачынення да асобы гутарніка.

Баршчэўскі адлюстроўвае надзвычайную моц Стаўры і Гаўры праз параўнанне з «найстрашнейшым мядзвездзем», Крachoўскі і Міллер – таксама праз параўнанне, але адмоўнае («ніводзін мядзвездзь»). Дзмітрыеў жа ўказвае на перавагу Боевых сабак перад любым (!) зверам («никакой звѣрь не могъ бороться съ ними»).

Можна зрабіць дапушчэнне, што Стаўра і Гаўра магутныя не толькі самі па сабе, але яшчэ выступаюць і як персаніфікаваная ўласцівасць князя Боя (крыху ніжэй мы звернемся і да характарыстыкі яго геройнага тыпу, а пакуль засяродзім увагу на гістарычных каранях Боевых сабак). Сюжэт легенды захаванай досыць рэдкую форму адлюстравання жывёл-памагатых. Пра яе сведчыць паляўнічая функцыя, выконваемая Стаўрай-Гаўрай ды самім Боем. Як сцвярджае У.Я.Проп [19, с. 158], такая функцыя выступае адным з самых архаічных рухальных матываў, з якога нараджаецца паняцце аб памагатых наогул. Звесткі аб умовах набыцця князем-паляўнічым верных сяброў-ахоўнікаў адсутнічаюць у большасці разглядаемых намі варыянтаў сюжэтаў; толькі ў фіксацыях Раманава і Брухнальскага два дужыя і кемлівыя сабакі з'яўляюцца ў Боя ад цесця («Узявъ ёнъ яе [Вольгу. – Н.Ч.] отъ бацьки умѣсьци съ Ставрою и Гаврою» [20, с. 174]). Гэта, між іншым, цалкам даказвае факт набыцця памагатага ў выніку змены сацыяльнага статусу (пры пасвячэнні). Як вядома, пераход ад ніжэйшай ступені (юнак) да вышэйшай (муж) звычайна залежаў і суправаджаўся набыццём выключных здольнасцяў і асабістага памагатага (такога ж, як і агульны родавы татэм), які перадаваўся альбо прамому нашчадку па мужчынскай лініі, альбо – ад цесця да зяця.

Не лішняй будзе тут і заўвага пра тое, што Брухнальскі і Раманаў пры публікацыі «гутаркі» захоўваюць згадку, відаць, самога Смугага, але не забытую і Марксам: «Dryssy toj tady nie bylo, a vsio taki i ciar pier dziauwuchi biahuc na kopcy Stavry i Havry, halosiac tam i hukajué ich» [2, с. 141]; «Съ того ўрѣмя остались только копцы – Ставры и Гавры, и дзѣвки и цяперъ туды бѣгаюць пѣсни пѣць!» (Отн. къ 1829 г.)» [20, с. 174]. Указанне на час расказвання – элемент чыста легендавы, ён сустрэкаецца і ў іншых разглядаемых намі тэкстах. Смуга ж называе Стаўры і Гаўры «капцамі». Слова «капцы» мае не адно значэнне. У «Расійска-Крыўскім слоўніку» знаходзім кароткае тлумачэнне Ластоўскага: «Валатоўка, капец, курган бронзавага веку» [14, с. 58]. Відавочна, Смуга згадвае насыпы-магілы сабак легендарнага князя, і менавіта на месцы пахавання Стаўры і Гаўры штогод адбываецца, паводле народнага звычаю, святкаванне Стаўроўскіх дзядоў. Геаграфічнай прывязкай «капцоў» да Віцебшчыны тлумачыцца і лакальнасць такіх «дзядоў»: адпаведны абрад зафіксаваны толькі ў паўночна-ўсходняй частцы Беларусі [7, с. 74].

Між іншым, супастаўленне сюжэтных версій легенды пра Стаўру-Гаўру паказала на відавочную трансфузію тапічнай лакалізацыі расказваемых падзей. Ва ўсіх выпадках, за выключэннем аднаго – апавядання Верашчакі (Вацлава Ластоўскага), – называюцца географічныя аб'екты Падзвіння: *Краснаполле* (пры гэтым у Баршчэўскага – маёнтак, Дуніна-Марцінкевіча – горад, Міллера і Шэйна – «помѣстье», у Тышкевіча – двор⁴) і *Дрыса* (у Баршчэўскага, Дуніна-Марцінкевіча, Міллера і Шэйна – рака, правы прыток Дзвіны, а бось у Раманава, Брухнальскага, Дзмітрыева, Зяленіна – горад, які сёння называецца Верхнядзвінск). Верашчакі – адзіны, хто зусім не падае географічных указальнікаў месцажыхарства князя Боя. Мы можам толькі здагадацца аб больш-менш дакладных каардынатах «нашай зямлі» па вектарах перамяшчэння Боевых нашчадкаў: «Восем [радоў нашых] пашлі шукаць шчасця у чужых, на Дзвiнe, за Дняпром, ды за Мяжою (тут і далей курсіў наш. – Н.Ч.), а тые усе і цяпер жывуць тут, гашуць і скародзуць зямельку» [5, с. 3]. Гэтыя вектары адначасова называюцца і ў Раманава, і ў Брухнальскага. І родаў-«шчасцешукальнікаў», калі «сабраць» іх па тэксце, будзе сапраўды восем: «[Першы. – Н.Ч.] Скірла пашоў да Валохоў⁵, <...> [другі. – Н.Ч.] Бульба адышоў за Кіеў на Дняпру, <...> [трэці. – Н.Ч.] Туптала пашоў у ніз к Кіеву, <...> [чацвёрты. – Н.Ч.] Міска адышоў за Мяжу рэку у Маскву, <...> [пяты. – Н.Ч.] Сумка атдзяліўся у Маскву, <...> [шосты. – Н.Ч.] Калінка адышоў да Ляхоў, <...> [сёмы. – Н.Ч.] Рык пашоў на Дзвiнe да Латышоў, а [восьмы. – Н.Ч.] Скарына пашоў ешчэ далей» [5, с. 3]. Апошні «наш» род у тэкстах Раманава і Брухнальскага гучыць не «Скарына», а «Лучына» і рухаецца «яшчэ дали – к словенцамъ» [20, с. 176]. Але ў Раманава накірунак гэтага беларускага роду выклікае, відаць, сумненні, бо пазначаны пыталнікам у дужках: (?). Для нас жа

⁴ У польскай мове слова *dwór* ужываецца і ў значэнні 'сядзіба'. Вацлаў Ластоўскі ў слоўнікавым артыкуле з «Расійска-крыўскага слоўніка» таксама сцвярджае: «Двор у нашай мове азначае тое, што па расійску “усадьба”, “поместье”» [14, 143].

⁵ *Valáxi (vlahi, vlahi, valoxi)* – насельнікі Валахіі. Першае ўпамінанне аб валахах маем у «Аповесці мінулых часоў». Усходнія славяне называлі валахамі народы Балканскага паўвострава, якія ў XII ст. удзельнічалі ў стварэнні Балгара-Валашскай дзяржавы.

ЭТНАГРАФІЯ І ФАЛЬКЛОР

бясспрэчна тое, што, падмяніўшы род «Лучыны» родам «Скарыны», Верашчака меў на ўвазе знакавую для беларусаў постаць Францыска Скарыны. І зусім натуральна, што пры такой градацыйнай падмене (трансфузіі) знімаецца Верашчакам і сумніўная Славенія, бо Скарына, насамрэч, «схадзіў» значна далей.

Цікавым уяўляецца і той факт, што пры перадачы сюжэта Верашчакам элемент «стаўры-гаўры» зусім не суадносіцца з сабакамі альбо падобнымі істотамі. Пад імёнамі стаўры і гаўры адлюстраваны людзі-волаты: «Першыя людзі на зямлі былі *волаты*. Іх называлі стаўрамі і гаўрамі: *стаўры* – *мужчыны*, *гаўры* – *дзеўкі*» [5, с. 3]. Існуе шмат гіпотэз адносна таго, што могуць азначаць імёны Стаўры і Гаўры. Адна з іх, – прапанаваная Ластоўскім у 49-м нумары «Нашай Нівы» за 1914 год [13], – звязвае Стаўры з язычніцкім уласным імем *Ставер*, *Стаўро*, *Ставр*, якое, паводле сведчання Д. Вінаходава [6, с. 108], з’яўляецца не столькі язычніцкім, колькі хрысціянскім і мае поўную форму *Ставракіі*. Гаўры ж Вінаходаў інтэрпрэтуе як скароцаны варыянт імя *Гаўран*, што ўзыходзіць да хрысціянскага *Гаўрыла*, *Гаўрыіл*. У «Крыўска-беларускім іменніку» [14, с. 761–771] Ластоўскі сапраўды фіксуе імя *Гаврыіл* і наступную яго парадзігму: *Гаўрык*, *Гаўрук*, *Гаўрусь*, *Гаўрыла*, *Гаўра*. Мы бачым, што імя *Гаўра* ў прыведзеным аўтарам шэрагу знаходзіцца на апошнім месцы. А ў прадмове адзначаецца, што ў іменніку пададзены формы імёнаў згодна з сацыяльным статусам асобы: на першым месцы змешчана форма імя для дзіцяці (у нашым выпадку – *Гаўрык*), на другім – для падручка (*Гаўрук*), затым – для дзецюка (*Гаўрусь*), мужа (*Гаўрыла*), і самай апошняй знаходзім форму 5-й ступені – для старца (*Гаўра*). Такім чынам, імем *Гаўра* ветлівая нявестка, увайшоўшы ў новую сям’ю, а за ёю і людзі чужыя, з выключнай павагай называлі дзед-старца. А вось імя *Ставер* у іменніку Ластоўскага адсутнічае. Магчыма, аўтар іменніка не здолеў адшукаць ніводнай формы гэтага імя, якая бытвала б у народзе, і палічыў імя *Ставер* забытым. Таму і вынес напрыканцы памянёнага артыкула з «Нашай Нівы» пытанне «*Ці ёсць*» [у вас. – *Н.Ч.*] *якія расказы звязаныя з гэтым іменем?* Праўда, Ластоўскі ўсё ж згадвае наўгародскага сотніка, героя рускага быліннага эпаса *Стаўра Гадзінавіча*, але гэта толькі зачэпка «дзеся большага выясьнення, кудой ісьці у шуканні».

Ластоўскі не мог не ведаць фальклорнай «казкі» пра *Стаўру* і *Гаўру*, у артыкуле ён вельмі каратка – адным сказам – пераказвае сюжэт пра княскіх сабак. Ды і годам раней у 16–17 нумары «Нашай Нівы», дзе было ўпершыню апублікавана апавяданне «Беларускі радавод», маецца паметка Юркі Верашчакі «*Перапісаў з рукапіснай кніжкі, параўняўшы з перадрукаванай у Раманава гутаркай “Бай”*» [5, с. 3]. Аднак у апавяданні Верашчака свядома ўвасабляе стаўры-гаўры ў вобразе далёкіх продкаў-волатаў. Культ стаўраў-гаўраў – гэта культ усяго роду волатаў, свяшчэнным прадстаўніком якога ў сюжэце апавядання выступае князь *Бой*. Геройны тып, вядомы ў фалькларыстыцы пад назвай «уладар» («хозяин»), з якога па законах народнай творчасці павінен быў бы развіцца індывідуальны бог ці багіня (мімаходзь заўважым, што тытул пры ўласным імені героя-родапачынальніка сам Ластоўскі ўзводзіў да *Кона* – у беларускай міфалогіі бога часу. «Князі выводзілі зазвычай пачатак сваіх родаў ад багоў. Патомкі якога-небудзь легендарнага харобра, узяўшыя ўладу над народамі, лічылі сябе *князьмі*, *князьмі*, што значыло – *баговічамі*» [15, с. 79]), у аўтарскім сюжэтным рашэнні паварочваецца да нас іншым, супрацьлеглым, бокам. Верашчака наўмысна зніжае (але не цалкам, а роўна напалову) волатаўскае паходжанне *Боя*, робіць яго мяшанцам. «Апошні чалавек з роду волатаў быў князь *Бой*. Князь *Бой* быў *сынам дзеўкі гаўры і простага чалавека*» [5, с. 3]. Волатаўскі матыў у межах падзейнай кумуляцыі пры такой трансфузіі толькі яшчэ больш акцэнтуюцца.

Як вядома, волат і асілак – цятоесныя паняцці ў старажытным гераічным эпасе ўсходніх славян, у тым ліку і ў беларускім. Пэўнае дачыненне князя *Боя* да племені асілкаў можна ўбачыць у варыянтах сюжэта, выкананых Дзмітрыевым («...какой-то славный *богатырь*, князь *Бай* или *Буй*»), Шэйнам («...князь *Бой*, слывший во всей Бѣлоруссии сильным *богатырем*») і ў пераказе Зяленіна («...поминки совершаются въ честь погибшихъ собакъ *богатыря*, князя *Бай* или *Буй*»). Усё гэта – рускамоўныя паўторы версіі Баршчэўскага. Баршчэўскі ж, а разам з ім Тышкевіч, Дунін-Марцінкевіч, Крачкоўскі, Брухнальскі і Раманаў не прылічваюць свайго героя ні да асілкаў, ні да «веліканцаў»⁶. Толькі ў пераказе Міллера «*богатырь*» становіцца «*каким-то очень богатым князем*». Верашчака ж называе князя *Боя* апошнім з волатаўскага роду, а волаты «*былі вялікія і дужа доўга жылі на свеце*». Волатаўскі матыў у апавяданні Ю. Верашчакі «Беларускі радавод» – не рудымент пераходу ад міфалагічнага часу да

⁶ У польскамоўным арыгінале «Шляхціца...» чытаем: «...książe Boj, sływał na Białej-Ruszi, jako wielki bohater...» [1, 6]. Па-польску *bohater* азначае «герой». Лічыцца, што слова запазычана з украінскай мовы (*богатыр* – «багацей, багач»), куды трапіла са старажытнаўкраінскай (**baatur* – «смелы»). У беларускай мове таксама першае (!) значэнне слова *багатыр* – «той, хто валодае вялікай маёмасцю, мае многа грошай, багач». Пэўна, пры выданні беларускамоўнага перакладу «Шляхціца...» мела месца перакладчыцкая недакладнасць: «...князь *Бой*, што выславіўся на Бялай Русі як *магутны асілак*» [4, с. 139].

гістарычнага, характэрны для ўсходнеславянскага гераічнага эпасу, а свядома-аўтарскае напластаванне семантыкі.

Ідэя Ластоўскага аб паходжанні беларусаў-крывічоў ад волатаў як першая цэласная і абгрунтаваная канцэпцыя нацыянальнага быцця ў рэчышчы паэтыкі беларускага рамантызму пачатку ХХ ст. досыць вядомая ў сучасным літаратуразнаўстве. Сутнасць яе Г. Праневіч тлумачыць наступным чынам: «У цэлым адраджэнне ўспрымалася і бачылася беларускімі паэтамі-рамантыкамі канца ХІХ – пачатку ХХ стст. найперш як вяртанне народа ў гераічны волатны стан, як манументальна-велічны працэс сацыяльнага і нацыянальнага разняволення мужыка-сялянiна, яго духоўнага выпроствання і ўзвышэння над усімі злыбедамі свайго жыцця...» [18, с. 11]. Ластоўскі мадыфікуе ў падзейным «кантэксце» кампанент «стаўры-гаўры», наўмысна ўзмацняючы гэтым самым значэнне волатаўскага матыву. Такое імкненне – абудзіць сілу духу ў нашчадкаў магутнага некалі племя – і вымагала ад аўтара, ідэолага нацыянальнага адраджэння, свядомай і прадуманай сюжэтнай трансфузіі. Родапачынальнікам крывічоў-беларусаў не мог называцца звычайны князь Бой, які «гулявъ по густыхъ лѣсахъ, по цѣмныхъ борахъ, – Ъздзивъ отъ княгини къ княгини», а павiнен быць толькі выключны ва ўсіх адносінах «чалавек з роду волатаў».

Так, па-майстэрску інтэрпрэтуючы архаічныя вобразы і матывы ў патрэбным аўтару рамантычна-ўзнёслым рэчышчы, супрацьпастаўляючы слаўнае мінулае крывічоў з прыгнечаным сучасным станам «тутэйшых», акцэнтуючы волатаўства як адзін з важных складнікаў беларускай нацыянальнай гісторыі, ішоў Ластоўскі да сваёй высокай мэты. У сістэме «нашаніўскай» эстэтыкі яго смелы крок варта расцэньваць не проста як другаснае разыгрыванне этнічнага міфа беларусаў, а як свайго роду навацыю – стварэнне нацыянальнага міфа ў рэчышчы беларускай нацыянальнай ідэі.

У цэлым жа, відазмены ў некаторых сюжэтных элементах пры рэалізацыі «генетычнага коду» фальклорных і перадфальклорных сюжэтных архетыпаў, зафіксаваныя ў сюжэтных версіях «Беларускай радавой гутаркі», так ці інакш дэманструюць агульны прынцып нараджэння «прафесійнага» сюжэту. Сюжэтная трансфузія як спосаб увядзення індывідуальна-аўтарскай інстанцыі ў нацыянальную традыцыю сюжэтатворчасці неўзабаве шмат у чым вызначыць кірункі і перспектывы беларускай літаратуры на наступных этапах яе развіцця.

ЛІТАРАТУРА

1. Barszczewski, J. Szlachcic Zawalnia czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach / J. Barszczewski. – Petersburg, 1845. – Т. 2. – С. 6–7.
2. Bruchnalski, W. Z «Pamiętnika» M. Marksa, Witebszczanina / W. Bruchnalski // Lud. – 1922. – Seria 2. – Т. 1 (21). – С. 136–153.
3. Tyszkiewicz, E. Opisanie powiatu Borysowskiego pod względem statystycznym, geognostycznym, historycznym, gospodarczym, przemysłowo-handlowym i lekarskim: z dodaniem wiadomości: o obyczajach, śpiewach, przysłowiach i ubiorach ludu, guslach, zabobonach i t.d. / E. Tyszkiewicz. – Wilno : Druk A. Marciniowskiego, 1847. – 446 s.
4. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі ; уклад., прадм. і камент. М. Хаўстовіча. – Мiнск : «Беларускі кнігазбор», 1998. – 480 с.
5. Верэшка, Ю. Беларускі радавод / Ю. Верэшка // Наша Ніва. – 1913. – № 16–17. – С. 3.
6. Виноходов, Д.О. Этногонический миф белорусов / Д.О. Виноходов // Белорусский сборник : ст. и мат-лы по ист. и культ. Белоруссии / Рос. нац. б-ка, С.-Петербург. асоц. белорусистов ; отв. сост. Н.В. Николаев. – СПб, 2012. – Вып. 5. – С. 100–113.
7. Гурская, Ю.А. Древние фамилии современного белорусского ареала на славянском и балтийском фоне / Ю.А. Гурская. – 2-е изд., испр. и доп. – Минск : Право и экономика, 2011. – 446 с.
8. Дмитриев, М.А. Собрание песен, сказок, обрядов и обычаев крестьян Северо-Западного края / М.А. Дмитриев. – Вильна : Печатня А.Г. Сыркина, 1869. – 264 с.
9. Дунiн-Марцiнкевiч, В. Творы / В. Дунiн-Марцiнкевiч ; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевiча. – Мiнск : Маст. лiт., 1984. – 527 с.
10. Зеленин, Д. К вопросу о русалках / Д. Зеленин // Живая старина. – Год XX. – Вып. III – IV. – 1911. – С. 407 – 408.
11. Кісялёва, Л. На «трэціх абшарах» беларускай літаратуры: Піліп Смуры і іншыя / Л. Кісялёва // Acta Albarruthenica. – 2012. – № 12. – С. 57–66.
12. Крачковский, У.Ф. Быт западно-русского селянина / У.Ф. Крачковский; Изд. Импер. о-ва истории и древностей Российских при Моск. ун-те. – М. : Универ. тип., 1874. – 212 с.
13. Ластоўскі, В. С пад праху векоу / В. Ластоўскі // Наша Ніва. – 1914. – № 49 (12 снеж.). – С. 2–3.
14. Ластоўскі, В. Расійска-Крыўскі (Беларускі) слоўнік / В. Ластоўскі. – Коўна : Друкарня А. Бака, 1924. – 832 с.
15. Ластоўскі, В. Кароткая энцыклапедыя старасьвеччыны / В. Ластоўскі ; уклад. Я. Янушкевiч. – Мiнск : Выд. Хурсік, 2003. – 226 с.

ЭТНАГРАФІЯ І ФАЛЬКЛОР

16. Луцкевіч, А. Беларускі гутарнік Піліп Смуры / А. Луцкевіч // Гадавік Беларускага навуковага таварыства. – Кн. 1. – Вільня, 1933. – С. 188–189.
17. Миллер, В.Ф. По поводу одного литовского предания / В.Ф. Миллер // Древности: тр. Моск. Археолог. общ. – Т. VIII / Под ред. В.Е. Румянцова. – М., 1880. – С. 166–175.
18. Праневіч, Г. Волата-крыўская тэорыя паходжання беларусаў і станаўленне этэтыкі адраджэння ў творчасці Янкі Купалы / Г. Праневіч // Янка Купала і еўрапейскі літаратурны працэс : матэрыялы VI Міжнар. Купалаўскіх чытаньняў, Мінск, 4–5 ліпеня 2002 г. / Укл. А. Бурбоўскай ; рэдкал. В. Рагойша (рэд.), І. Багдановіч, Ж. Дакюнас. – Мінск, 2003. – С. 5–18.
19. Пропп, В. Я. Исторические корни волшебной сказки / В.Я. Пропп ; науч. ред., текстолог. коммент. И.В. Пешкова. – М. : Лабиринт, 2002. – 336 с.
20. Романов, Е.Р. Белорусский сборник : в 9 вып. / Е.Р. Романов. – Витебск : Типо-литография Г.А. Малкина, 1891. – Вып. 4 : Сказки космогонические и культурные. – 220 с.
21. Рык, Б. Стаўры-Гаўры (беларуская легенда) / Б. Рык // Голас беларуса. – 1925. – № 6 (24 ліп.). – С. 4.
22. Сахараў, С.П. Народная творчасць Латгалскіх і Ілукстэнскіх беларусаў. Вып. II : Казкі, апавяданні, лягэнды, прыказкі і загадкі / С.П. Сахараў // Адзел рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ ім. Я. Коласа. – Фонд 3. – Воп. 1. – Спр. 7.
23. Шейн, П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края : в 3 т. / П.В. Шейн. – СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1890. – Т. 1, ч. 2 : Бытовая и семейная жизнь беларуса в обрядах, обрядовых песнях, поверьях и суевериях. – 708 с.

УДК 398:619(476)

**НАРОДНАЯ ВЕТЭРЫНАРЫЯ БЕЛАРУСАЎ ПАДЗВІННЯ
Ў ДАСЛЕДАВАННЯХ М.Я. НІКІФАРОЎСКАГА І “ПОЛАЦКІМ ЭТНАГРАФІЧНЫМ
ЗБОРНІКУ”**

А.У. ШРУБОК

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, Мінск

Абмяркоўваюцца вынікі даследавання народнай ветэрынарыі беларусаў Падзвіння, якія знаходзяцца ў працах М.Я. Нікіфароўскага і “Полацкім этнаграфічным зборніку”. Беларуска народная ветэрынарыя падзвінскага рэгіёна разглядаецца як спецыфічны і складаны аб’ект нематэрыяльнай спадчыны, што ўключае, акрамя рацыянальных спосабаў лекавання і прафілактыкі захворванняў сельскагаспадарчых жывёл, разгалінаваны комплекс прыкмет, повер’яў, абрадаў, а таксама жывёлагадоўчую магію. Аналіз гэтых аспектаў дазваляе вызначыць комплекс параўнаўчых рэгіянальных даследаванняў народнай ветэрынарыі, каб лепш зразумець гэты нематэрыяльны аб’ект беларускай культуры.

Народная ветэрынарыя беларусаў – гэта старажытны пласт духоўнай культуры, які пачаў складвацца і ўдасканалвацца з часоў дамэстыкацыі і аб’ядноўвае ў сабе як рацыянальныя спосабы лячэння хатняй жывёлы, так і разгалінаваны комплекс звычаяў, рытуалаў, абрадаў, павер’яў і прыкмет, а таксама жывёлагадоўчую магію. Вывучэнне народнай ветэрынарыі пашырае і ўзбагачае ўяўленні пра культуру беларускага народа, яго каштоўнасці і традыцыйны міфа-паэтычны светапогляд.

Звяртаючыся да даследавання народнай ветэрынарыі Падзвіння, варта адзначыць дзейнасць выбітнага беларускага фалькларыста і этнографа М.Я. Нікіфароўскага, ураджэнца і даследчыка народнай культуры Віцебшчыны. Яшчэ ў 1860-я гг., будучы навучэнцам Віцебскай духоўнай семінарыі і рыхтуючыся стаць святаром, Нікіфароўскі пачаў збіраць і запісваць матэрыял для барацьбы з перажыткамі язычніцтва ў народным светапоглядзе, у прыватнасці, звесткі па старажытных народных вераваннях і звычаях беларускага сялянства. Пасля заканчэння навучэння Нікіфароўскі звыш 20 год працаваў у якасці самага актыўнага карэспандэнта П.В. Шэйна, выконваючы яго праграмы па збіранні фальклорных і этнаграфічных матэрыялаў [1, с. 118–119].

Самастойную навуковую дзейнасць Нікіфароўскі пачаў у 1890-я гг., калі Этнаграфічны адзел Таварыства аматараў прыродазнаўства, антрапалогіі і этнаграфіі пачынае выдаваць серыю яго нарысаў пад агульнай назвай “Нарысы Віцебскай Беларусі”. За дваццацігадовы перыяд самастойнай дзейнасці (1890 – 1910) вучоны падрыхтаваў да друку і выдаў каля 20 прац па этнаграфіі, фальклору і гісторыі Віцебшчыны, за свае ґрунтоўныя працы ён неаднаразова ўзнагароджваўся навуковымі таварыствамі [2, с. 47].

Асаблівай увагі ў дачыненні да народнай ветэрынарыі Падзвіння заслугоўвае капітальная праца Нікіфароўскага “Простанародныя прыкметы і павер’і, забабоны і звычаі, легендарныя сказы аб асобах і